

ÉNEKES ANDRÁS ELŐD (1993) Debrecen

ÉNEKES ANDRÁS ELŐD

A kívülállás vonzereje

Gondolatok a kortárs zine-kultúráról

Ha a zine eredetével kell kezdenem egy szemináriumot vagy egy baráti beszélgetést, az avantgárd különböző irányzatai alatt születő röpiratokat említem elsőként, ugyanis a szintén közvetlen rokoni szálon kötődő szamizdatoknál és science fiction fanzine-eknél fontosabb előzményként érthetjük a dadaista vagy szürrealista esztétikát hirdető kiadványok jó értelemben vett közléskényszerét, az önkifejezés felfokozott vágyát. Ez az esszé azonban a jelennel foglalkozik, alapállítása pedig az, hogy napjainkban legalább olyan érvényes formátum a zine, mint kialakulása idején, amikor valódi underground eszmények és stílusirányzatok – elsőként a punkmozgalom fanzine-kultúrája – tapadtak hozzá. Ennek az egyik fő oka, hogy egy zine az írott sajtón fél lábbal kívül áll, egy esztétikai és ideológiai „free space”.

A zine egy alapvetően kiadóktól független, saját gyártású, saját szerkesztésű lap, mely lehet periodikus megjelenésű vagy alkalomjellegű, és semmiképp sem profitorientált. Terjesztése szintén nem intézményesített. Fizikai formátumban készül, de mind technikai, mind tartalmi szinten a diverzitás, a kompromisszumnélküliség jellemzi, ezért jobban definiálni csaknem képtelenség.

Richard Neville 1963-ban Sydneyben alapította meg a hatvanas évek ellenkultúra-boomjára rezonáló, bizonyos értelemben azt tápláló Oz magazint, amely 1967-től párhuzamos változatot is kapott Londonban. Ez az establishment-ellenes underground folyóirat nem számít klasszikus értelemben (fan)zine-nek, de az akcionizmustól kezdve a mainstream társadalmi normákkal való ellenszegülésén át a pszichedelikus, szempárokot vonzó címlapokig számos olyan vonással rendelkezik, amelyek később a punk zine-eket vagy épp a kilencvenes évek amerikai feminista mozgalma (Riot grrrl) alatt született kiadványokat is jellemezték. Az Oz első száma azonban rögtön hatezer példányban kelt el, vagyis a sokszorosítás sajátosságai miatt a klasszikus sajtórendszerben értelmezhető lapról beszélünk, és emiatt került többször is gondba Neville és szerkesztősége, ugyanis tabudöngető témáik miatt több pert akasztottak a nyakukba az évek alatt.

A társadalmi érzékenység a hetvenes, nyolcvanas években elsősorban Nagy-Britanniában készülő punk funzine kiadványok számára is meghatározó attitűdöt jelentett, de a már említett Riot grrrl mozgalom esetében látványosabb a kapcsolat. A korszak két fontosabb zenekara, a Bikini Kill és a Bratmobil (mely többek közt a Nirvana előzenekara is volt egy időben) tagjai egyaránt úgy kötöttek ismeretséget, hogy ugyanazt a jelképes összegű vagy ingyenes zine-t szerkesztették (Jigsaw, Bikini Kill, Girl Germs, majd közösen riot grrrrl). Az underground női punkzene és a feminizmus harmadik hullámának találkozási pontjává, gyűjtőhelyévé váltak ezek az egyébként értelmiségi körök, amelyek a legkülönbözőbb, nőikkel kapcsolatos témákban készítettek zine-eket.

A témaválasztás mindenestre nem elegendő kapaszkodó, ha a zine-ek valódi vonzerejét akarjuk megérteni, illetve az utóbbi évtizedek nemzetközi zine-trendjei épp arról tanúskodnak, hogy a korlátlanág a kulcstényező, amikor a lehetséges tematikai irányokat vizsgáljuk. Ugyanolyan élvezetes és minőségi zine-t készítettek már pirítósokról, 20. századi közlekedési balesetéről és apukák Twitter-bejegyzéseiről, mint a családon belüli erőszakról.

Julie Bartel amerikai könyvtáros és zine-szakértő négy olyan fogalom köré próbálja felépíteni sajátos zine-értelmezését, amelyek számomra, az underground kultúrát kutató egyetemi oktatóként is hasznosak voltak, amikor hallgatóimnak azt a feladatot adtam ki, hogy a félév végére készítsenek egy-egy saját kiadványt. A diverzitás, a kreativitás, az innováció és a kifejezőmód varázsszavai többé-kevésbé beváltak, amikor a beérkezett füzeteket szemügyre vettem, hiszen megcsináltságukat tekintve és tematikailag is nagyon széttartó profilokkal találkoztam. A formai szabályok alóli mentesség azonban olykor béklyót kötött a készítők kezére. A zine szerkesztőinek a formai korlátlanág miatt a tartalmat, így saját fantáziájukat is fel kell szabadítaniuk, hiszen nem kisebb lehető-

ség áll előttük, mint új formátumok, új témák bevezetése, melyek korábban semmilyen módon nem kaptak szerepet a sajtó történetében. A kreativitás és az innováció persze nemcsak alapszakos egyetemisták, de – személyes példamból okulva – tudományos tevékenységet folytató kutatók, oktatók esetében is időszakos képesség: egyesek erősebbek benne, mások kevésbé. Bartel negyedik kategóriája, a kifejezésmód (az eredeti szövegben *expression*) azonban a zine-kultúrával ismerkedő fiatalok számára a legfontosabb, egyben legfelszabadítóbb összetevőnek tűnik. Van valami megmósolyogatóan naiv abban, amikor lelkes fiatalok a csúcsra járatott 21. századi technomediális közegben ragasztóval, ollóval és tussal állnak neki kiadványt szerkeszteni, de épp ez a fizikai aktivitás az, ami a naivitásba hajló játékoság rétegén túl nagyon is konkrét, már-már vére menően komoly tevékenységgé teszi a zine-készítést.

A legáltalánosabb meghatározás, aminél közelebb menni csak káros és pontatlan szűkítések árán tudunk, az a *formátum*. Még hozzá egy olyan formátum, amely üzleti megfontolásoktól, anyagi gyarapodási szándéktól mentesen készül minden esetben. Ez a két összetevő, vagyis a kézzelfoghatóság és nonprofit jelleg a legtöbb esetben áthatja a tartalmat is, nyilvánuljon meg az adott zine akár konkrét ügyek mellett vagy ellen, vagy használja épp önreprezentációs térként a formátumot.

Ahogy a szubkultúrával foglalkozó kutatók beszélnek a digitalizáció korszakában bekövetkező identitáselméleti kérdésekről, úgy a fanzine-kultúrából kinövő zine-ekkel kapcsolatban is elmondhatjuk, hogy immár nem a közösségbe tartozás, a hasonló értékrend és felhalmozott kollektív tudás alakítja legerősebben a szcénát, hanem éppen a különbözőség reprezentációs lehetőségei. Ez különösen igaz a digitális bennszülött generációra. Az internetbe beleszületők számára az online tér nem minden esetben a lehetőségek végtelen tárháza, hanem egy egyre szűkebb ruha, amiben nehéz kitűnni a tömegeből. A blogkorszak, majd a web 2.0 és web 3.0 közösségi médiakon alapuló rendszerének legkülönösebb, legextravagánsabb projektjeinél is őszintébb zine-eket vásárolhatunk például a legnagyobb magyarországi zine-seregszemlén, az Ukmukkfukk vásáron, és találhatunk izgalmasabb, esztétikailag delejezőbb kiadványokat ott vagy a pécsi Drukker nyomdában, mint a dizájnos könyvtárgyakat méregdrágán áruló galériákban.

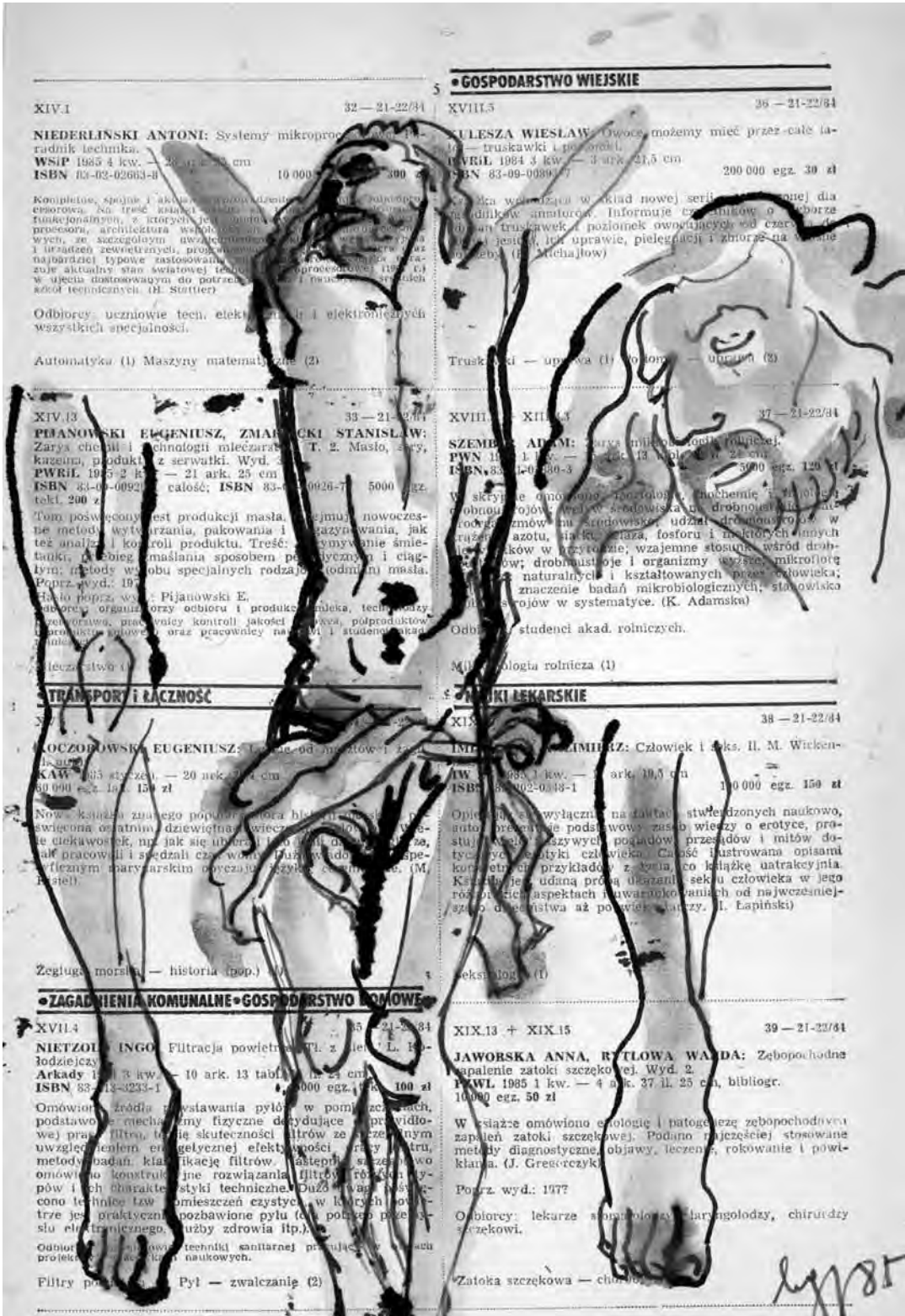
Egy jó zine idő- és értékálló, bizonyos értelemben jól öregszik, hiszen a kézműves gyártás eleve alacsony példányszámot feltételez, az évek múlásával automatikusan a kuriózum kategóriájába esik, tematikájától függően pedig fontos nyilvánosságtörténeti kordokumentum is lehet. Mindezen túl számos példát láthattunk arra, hogy egy vizuális művész, fotós vagy író karrierjének kezdeti szakaszában zine-eket készített közlésvágyának kiélésére. Joan Cornella kiváló példa arra, hogy afféle inkubátorként is értelmezhető a formátum, hiszen néhány éve még csak underground zine-ekben publikálta morbid grafikáit, ma pedig világhírű.

Az említett feladat opcionális volt hallgatóim körében, de nem lepődtem meg, amikor a csoport nyolcvan százaléka saját zine-szerkesztésbe kezdett az év végi vizsgát elkerülendő, és ugyan életükben először találkoztak ezzel a kifejezésformával, munkáik és az utána lezajlott beszélgetések egyértelműen tanúskodnak arról, hogy végül sokkal több eszközük (a legjobb eszköz a szabadság) volt kifejezni gondolataikat a világról, saját életükről és az őket érdeklő témákról, mint az online térben. Lehetőséget kaptak, hogy belekóstoljanak abba, milyen kompromisszumok nélkül alkotni (és nem tartalmat gyártani), és többnyire azok teljesítettek a legjobban, akik saját szenvedélyüket dolgozták fel – így derülhetett ki például az, hogy a szobanövényezés valódi szubkultúrává nőtte ki magát, saját humorral. Készült továbbá igényes kiadvány a szexuális felvilágosítás magyarországi hiányosságairól edukáló szándékkal, gyűjtemény a legviccesebb egycsillagos étteremosztályzatokról a Facebookon, de valaki olyan komplex témákat dolgozott fel, mint a gyakran feszegetett vita a videojátékok erőszakosságáról: valóban a játékok tesznek kegyetlenné minket, vagy az eredendő emberi agresszióink felelős a mindenkori brutalitásért?

A közösségi média és a végtelen mennyiségű tartalom sokszor gúzsba köti a kreatitásunkat. Az előfizetéses streamingszolgáltatók a *binge watching* (egy sorozat „darálása”) fogyasztási normáját kezdték el bevezetni, míg a hírfolyam mindenkori lapos figyelme is a darálás mozzanatával írható le talán legjobban. Mindezzel egyidejűleg pedig a felhasználói tartalomgyártás akár az Instagramon, akár a TikTokon is a dömpingszerűség és a „hasonlót és mértéktelenül” elve mentén jellemezhető. Kényelmetlen felismerések ezek, amelyek mindennapi digitális műveleteinkről árulkodnak, a zine-készítés pedig minden korábbi tanpéldánál jobban ráébreszthette a hallgatókat saját médiahasznála-

tuk egyoldalúságára. A kívülállás, a fősodortól való eltérés – legyen szó a tárgyi síkra való váltásról vagy a napisajtóban nem visszhangzó témák feldolgozásáról – egy izgalmas út bejárását ígéri, a végcél pedig nem feltétlenül az elkészült zine, hanem a fizikai aktivitással összekötött önkifejezés felfedezése és az ezt lehetővé tevő önismereti kiruccanás. Többek közt ezek a belátások is azt az álláspontot erősítik bennem, miszerint már a középiskolai médiaórákra be kellene vinni a zine-kultúrát, hogy a leginkább változó korban lévő diákok is megismerkedjenek a forma (és a formátum) varázsával.

HADIK GYULA, Krisztus-sorozat (Megfeszítés), 1985, nyomtatott papír, vegyes technika, 45x30 cm

•GOSPODARSTWO WIEJSKIE

XIV.1 32 — 21-22/84
NIEDERLINSKI ANTONI: Systemy mikroprocesorowe i radnik technika.
WSiP 1985 4 kw. — 28 ark. 21,5 cm
ISBN 83-03-02663-8 10 000 egz. 300 zł

Kompletne, spójne i aktualne wprowadzenie do podrobnego omówienia. Na treści książki opiera się cała seria podręczników funkcyjnych, z których jest to pierwszy. Zawiera: procesora, architektura węzłowa, systemy operacyjne, wych, ze szczególnym uwzględnieniem mikroprocesorów i urządzeń zewnętrznych, programowania, przykłady i najpopularniejsze typowe zastosowania, omówienie aktualnego stanu światowej techniki mikroprocesorowej (1985) w ujęciu dostosowanym do potrzeb i potrzebujących szkół technicznych. (H. Stettler)

Odbiorcy: uczniowie techn. elektrycznych i elektronicznych wszystkich specjalności.

Automatyka (1) Maszyny matematyczne (2)

XIV.13 33 — 21-22/84
PIJANOWSKI EUGENIUSZ, ZMARCKI STANISŁAW: Zarys chemii i technologii mleczarstwa. T. 2. Masło, sery, kazeina, produkty z serwacji. Wyd. 3.
PWiR 1985 2 kw. — 21 ark. 25 cm
ISBN 83-09-00923-2 całość; ISBN 83-09-00926-7 5000 egz. 200 zł

Tom poświęcony jest produkcji masła. Wymienia nowoczesne metody wytworzenia, pakowania i magazynowania, jak też analizę i kontrolę produktu. Treść: wymyślenie śmietanki, zabieg masłowania sposobem mechanicznym i ciągłym; metody wyrobu specjalnych rodzajów (rodziny) masła. Porz. wyd.: 1977

Wskaz. porz. wyd.: Pijanowski E.
Odbiorcy: organizatorzy obrotu i produkcji mleka, technicy zakładowe, pracownicy kontroli jakości mleka, produktów mleczarstwa i sery, oraz pracownicy nauki i studentów akad. rolniczych.

Mleczarstwo (1)

TRANSPORT I ŁACNOŚĆ

XIX.1 38 — 21-22/84
KOCZOWSKA EUGENIUSZ: Lądzie od miastów i jezior.
KAW 1985 3 kw. — 20 nek. 21,5 cm
10 000 egz. 150 zł

Nowe książki z naszego popularnego cyklu "Lądzie od miastów i jezior" poświęcony jest dziesięciu wiekom historii polskiego wsielskiego, nie tylko jako ujęciu historycznym, ale także jako pracowni i spędzaniu czasu wolnego. Książki do dyskusji i refleksji nad naszymi tradycjami i kulturą. (M. Pasieł)

•ZAGADNIENIA KOMUNALNE•GOSPODARSTWO KOMUNALNE

XVII.4 35 — 21-22/84
NIETZOL INGO: Filtracja powietrza. Tł. z niem. L. Kłodziejczy.
Arkady 1981 3 kw. — 10 ark. 13 tablic. 21 cm
ISBN 83-13-3233-1 10 000 egz. 100 zł

Omówiono źródła wystawiania pyłów w pomieszczeniach, podstawowe mechanizmy fizyczne decydujące o prawidłowej pracy filtrów, typie skuteczności filtrów ze szczególnym uwzględnieniem energetycznej efektywności pracy filtru, metody badań, klasyfikację filtrów, następną szeregowo omówiono konstrukcyjne rozwiązania filtrów różnych typów i ich charakterystyki techniczne. Dużo uwagi poświęcono technice łow. omieszczenia czystości, w których potrzebne jest praktyczne pozabawione pyłu (np. poprzez przesłuszenie elektrycznego, służby zdrowia itp.).

Odbiorcy: inżynierzy techniki sanitarnej pracujący w biurach projektowych i w laboratoriach naukowych.

Filtry powietrza — Pył — zwalczanie (2)

XVIII.5 36 — 21-22/84
CULESZA WIESŁAW: Owocami możemy mieć przez całe lato — truskawki i porzeczki.
PWiR 1984 3 kw. — 3 ark. 21,5 cm
ISBN 83-09-00893-7 200 000 egz. 30 zł

Ważnym elementem w skład nowej serii podręczników dla amatorów są truskawki i porzeczki. Informuje czytelników o sposobie uprawy, uprawie, pielęgnacji i zbiorze na własne potrzeby. (B. Michajłow)

Truskawki — uprawa (1) Porzeczki — uprawa (3)

XVIII.13 37 — 21-22/84
SZEMBA ADAM: Zarys mikrobiologii rolniczej.
PWN 1985 1 kw. — 140 str. 21 cm
ISBN 83-10-080-3 5000 egz. 120 zł

W skrytce omówiono fizjologię, biochemię i fizjologię drobnoustrojów w środowisku i drobnoustrojów w środowisku, azotu, siarki, glukozy, fosforu i niektórych innych pierwiastków w przyrodzie; wzajemne stosunki wśród drobnoustrojów; drobnoustroje i organizmy wyższe, mikroflora naturalnych i kształtowanych przez człowieka; znaczenie badań mikrobiologicznych, środowiska i systematyce. (K. Adamska)

Odbiorcy: studenci akad. rolniczych.

Mikrobiologia rolnicza (1)

•LEKARSTWO

XIX.1 38 — 21-22/84
IMBROSI ZIMBARD: Człowiek i seks. II. M. Wielecki.
KAW 1985 1 kw. — 1 ark. 10,5 cm
ISBN 83-10-0448-1 10 000 egz. 150 zł

Opienienie seksualne, na dawno stwierdzonych naukowo, sfera presji i podstawowe zasady wiedzy o erotyce, prostytucji, chorobyach przenoszonych drogą płciową i innych dotychczasowych choroby człowieka. Całość ilustrowana opisami konkretnych przykładów z życia, co kładzie atrakcyjność. Książka jest udaną próbą ukazania seksu człowieka w jego różnorodnych aspektach i uwarunkowaniach od najwcześniejszego dzieciństwa aż po wiek starości. (I. Łapiński)

Lekarstwo (1)

XIX.13 + XIX.15 39 — 21-22/84
JAWORSKA ANNA, RYTLÓWA WANDA: Zębopochodna zapalenia zatoki szczękowej. Wyd. 2.
PWiR 1985 1 kw. — 4 ark. 37 il. 25 cm, bibliogr.
10 000 egz. 50 zł

W książce omówiono etiologię i patogenezę zębopochodnego zapalenia zatoki szczękowej. Podano najczęściej stosowane metody diagnostyczne, objawy, leczenie, rokowanie i powikłania. (J. Greczek)

Porz. wyd.: 1977

Odbiorcy: lekarze stomatolodzy, laryngolodzy, chirurdzy szczękowi.

Zatoka szczękowa — choroby

ly 81